

Η Χρήση των Ομάδων Εστιασμένης Συζήτησης στη Συλλογή Ποιοτικών Δεδομένων

Αγγελική Μωραΐτη,¹ Δανάη Παπαδάτου²

Focus Groups

Abstract at the end of the article

¹Υποψήφια Διδάκτωρ Ψυχολογίας,
²Καθηγήτρια Κλινικής Ψυχολογίας, Τμήμα
Νοσηλευτικής, Εθνικό και
Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Αθήνα

Υποβλήθηκε: 5.4.2010
Επανυποβλήθηκε: 23.8.2010
Εγκρίθηκε: 1.9.2010

Υπεύθυνη αλληλογραφίας:
Αγγελική Μωραΐτη
Νησούς 4
166 75 Γλυφάδα
Τηλ. και fax: 210 89 80 434
e-mail: moraitikelly@gmail.com

Η χρήση των ομάδων εστιασμένης συζήτησης (focus groups) ολοένα και αυξάνεται στο χώρο των επιστημών υγείας, καθιστώντας αυτές ένα σημαντικό εργαλείο στη συλλογή ποιοτικών δεδομένων. **Σκοπός:** Η ανάδειξη των κυριότερων πτυχών της μεθόδου και των διαφοροποιήσεών της στη συλλογή και την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. **Υλικό-μέθοδος:** Μελέτη της διεθνούς βιβλιογραφίας για το διάστημα 1980–2009 στις βάσεις δεδομένων Medline και PsycINFO και διεξαγωγή δύο ομάδων εστιασμένης συζήτησης στο πρώτο στάδιο ποιοτικής μελέτης. **Αποτελέσματα:** Πρόκειται για μια μέθοδο που απαιτεί από τον ερευνητή συστηματικό σχεδιασμό όλων των σταδίων και κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων της, από την επιλογή των συμμετεχόντων έως την ανάλυση των δεδομένων. Είτε χρησιμοποιηθεί ως αυτόνομη μέθοδος, είτε ως συμπληρωματική κάποιας άλλης μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη τόσο στα αρχικά στάδια μιας μελέτης με στόχο την εκτίμηση των αναγκών και τη διερεύνηση ενός νέου θέματος, όσο και στα μεταγενέστερα στάδια που αφορούν στην ανάπτυξη εργαλείων ή στη διασαφήνιση ήδη συλλεγμένων δεδομένων. Ανάμεσα στα πλεονεκτήματά της είναι η δυνατότητα για ταυτόχρονη παρουσίαση των απόψεων των συμμετεχόντων και η ανάδειξη των πραγματικά σημαντικών θεμάτων, έτσι όπως τα αντιλαμβάνονται και τα ιεραρχούν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες. Η αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας αποτελεί μια σημαντική πηγή πληροφοριών για τον ερευνητή ενώ η αξιοποίηση αυτού του στοιχείου εμπλουτίζει την ανάλυση αναδεικνύοντας θέματα που σχετίζονται με τη δυναμική, η οποία αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της ομαδικής συζήτησης. **Συμπεράσματα:** Οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης αποτελούν μια μέθοδο συλλογής δεδομένων ιδιαίτερα ευέλικτη, καθώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διαφορετικούς ερευνητικούς σκοπούς, σε διαφορετικές φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας και σε συνδυασμό ή μη με άλλες μεθόδους. Η χρήση τους οδηγεί τον ερευνητή στην παρατήρηση και την αξιολόγηση της διαδικασίας κατά την οποία συλλέχθηκαν τα εκάστοτε δεδομένα, οδηγώντας τον σε ένα βαθύτερο επίπεδο κατανόησής τους.

Λέξεις ευρετηρίου: Αλληλεπίδραση συμμετεχόντων, ανάλυση, ομάδες εστιασμένης συζήτησης, ποιοτική έρευνα

Εισαγωγή

Οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης (focus groups), αν και έχουν προκαλέσει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον τα τελευταία 20 χρόνια, αποτελούν μια μέθοδο συλλογής δεδομένων με μακρά ιστορία, καθώς οι ρίζες της εντοπίζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1920. Αν και η χρήση της συγκεκριμένης μεθόδου περιορίστηκε αρχικά στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, τα τελευταία χρόνια συγκεντρώνει ολοένα και περισσότερο το ενδιαφέρον των ερευνητών στο χώρο της υγείας και αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο στη συλλογή ποιοτικών δεδομένων. Παρά τον αυξανόμενο αριθμό των δημοσιευμένων μελετών που χρησιμοποιούν ομάδες εστιασμένης συζήτησης για τη διερεύνηση ενός φαινομένου, η μέθοδος εξακολουθεί να παραμένει συγκεχυμένη, με αποτέλεσμα να παραγνωρίζονται οι ιδιαιτερότητές της.

Η ιστορία των ομάδων εστιασμένης συζήτησης

Αρχικά, οι ερευνητές περιέλαβαν στο μεθοδολογικό σχεδιασμό των μελετών τους, τη χρήση ομαδικών συνευξέων, αλλά με σημαντικές διαφοροποιήσεις από τις σημερινές ομάδες εστιασμένης συζήτησης.

Σύμφωνα με το Morgan, στην ιστορία των ομάδων εστιασμένης συζήτησης τρεις χρονικές περίοδοι είναι διακριτές.¹

- Η πρώτη περίοδος εντοπίζεται στη δεκαετία του 1920, όπου οι ερευνητές χρησιμοποιούν τη συγκεκριμένη μέθοδο με κύριο στόχο την ανάπτυξη ερωτηματολογίων.
- Η δεύτερη περίοδος εκτείνεται μεταξύ του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της δεκαετίας του 1970, όπου οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης χρησιμοποιούνταν κατεξοχήν από τους ερευνητές αγοράς, προκειμένου να κατανοήσουν τις επιθυμίες και τις ανάγκες του αγοραστικού κοινού.
- Η τρίτη περίοδος έχει αφετηρία τη δεκαετία του 1980 και βρίσκεται υπό εξέλιξη. Στην παρούσα φάση, οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης χρησιμοποιούνται συστηματικά από τους επαγγελματίες στο χώρο της υγείας, είτε ως αυτόνομο είτε ως συμπληρωματικό μέσο συλλογής ποιοτικών δεδομένων.

Σκοπός

Σκοπός του παρόντος άρθρου ήταν η ανάδειξη των κυριότερων πτυχών της συλλογής ποιοτικών δεδομένων

με τη χρήση ομάδων εστιασμένων συζητήσεων.

Αρχικά, επιδιώκεται η αποσαφήνιση του όρου “focus group”. Στη συνέχεια περιγράφεται η χρησιμότητά της σε σχέση με άλλες μεθόδους συλλογής ποιοτικών δεδομένων, όπως η συνέντευξη και η συμμετοχική παρατήρηση. Τέλος, παρουσιάζεται ο τρόπος διεξαγωγής και ανάλυσης των δεδομένων μέσα από τη χρήση ομάδων εστιασμένης συζήτησης. Για τη διασαφήνιση της διαδικασίας ανάλυσης χρησιμοποιείται ως παράδειγμα ποιοτική μελέτη με αντικείμενο την κατανόηση της εμπειρίας των γονέων που μεγαλώνουν ένα παιδί με χρόνια και καταληκτική νόσο (μυϊκή δυστροφία τύπου Duchenne).

Ορισμοί

Η προσπάθεια να προσδιοριστούν με σαφήνεια οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης και να περιγραφούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους έχει απασχολήσει αρκετούς ερευνητές. Όλοι φαίνεται να συμφωνούν ότι «πρόκειται για μια σχετικά μικρή ομάδα ατόμων (4–12 άτομα), την οποία συντονίζει ένας εκπαιδευμένος επαγγελματίας για μια συζήτηση διάρκειας 90–120 min πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα».²

Στο πλαίσιο της συζήτησης, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σκόπιμη χρήση της αλληλεπίδρασης των μελών της ομάδας για την εξαγωγή συμπερασμάτων.^{1,3,4}

Οι Merton et al³ τονίζουν ότι αυτή ακριβώς η αλληλεπίδραση αποτελεί την ειδοποιό διαφορά των ομάδων εστιασμένης συζήτησης από τις υπόλοιπες ομάδες που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς για ερευνητικούς σκοπούς. Η έμφαση στην αλληλεπίδραση είναι εμφανής και στον ορισμό του Morgan¹ σύμφωνα με τον οποίο τρία είναι τα κύρια χαρακτηριστικά των ομάδων εστιασμένης συζήτησης:

- Πρόκειται για μέθοδο προσανατολισμένη στη συλλογή δεδομένων
- Η αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας αποτελεί πηγή αυτών των δεδομένων
- Ο ερευνητής προωθεί την ομαδική συζήτηση που διευκολύνει την παραγωγή των δεδομένων.

Ο συντονιστής ενθαρρύνει την αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας μέσα από ερωτήσεις, ανταλλαγή εμπειριών και τοποθέτησή τους πάνω στα λεγόμενα των συμμετεχόντων τους. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζει πρόσβαση σε δεδομένα που δε θα υπήρχε δυνατότητα να συλλεχθούν με άλλον τρόπο και ταυτόχρονα αυξάνει σημαντικά τη φαινομενική εγκυρότητα της μεθόδου.⁵ Το τελευταίο επιτυγχάνεται καθώς ο συντονιστής έχει την ευκαιρία να επιβεβαιώσει και να διασαφηνίσει όσα αναφέρονται κατά τη διάρκεια της ομαδικής συζήτησης.

Η χρήση των ομάδων εστιασμένης συζήτησης

Οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης αποτελούν μια μέθοδο συλλογής δεδομένων που μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο αυτόνομα, ως η μοναδική για την εκάστοτε μελέτη, όσο και συμπληρωματικά μιας άλλης ποιοτικής ή/και ποσοτικής μεθόδου. Η ομάδα των συμμετεχόντων απαρτίζεται από άγνωστους μεταξύ τους ανθρώπους, τους οποίους συνδέει μια παρόμοια εμπειρία ή ενασχόληση με το υπό μελέτη θέμα. Η συζήτηση ολοκληρώνεται σε μια συνάντηση, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, με το συντονιστή να θέτει ανοικτές ερωτήσεις για τη διερεύνηση του υπό μελέτη θέματος. Ο ρόλος του εστιάζεται κυρίως στη διασφάλιση της συμμετοχής όλων των μελών και στην ενθάρρυνση έκφρασης όλων των απόψεων.

Η δυνατότητα που προσφέρει η εν λόγω μέθοδος για ταυτόχρονη παρουσίαση των απόψεων ενός αριθμού συμμετεχόντων σε ένα συγκεκριμένο θέμα, μπορεί να αποδειχθεί εξαιρετικά χρήσιμη και με πολλά πλεονεκτήματα.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Carey,⁶ Jackson⁷ και Morgan,⁸ η χρήση των ομάδων εστιασμένης συζήτησης προτείνεται σε έρευνες με στόχο:

- Την εκτίμηση αναγκών μιας συγκεκριμένης ομάδας προκειμένου η παρέμβαση που θα ακολουθήσει ή το πρόγραμμα που θα σχεδιαστεί να ανταποκρίνεται σε αυτό, το οποίο οι ίδιοι οι συμμετέχοντες έχουν αξιολογήσει ως σημαντικό
- Τη διερεύνηση ενός πληθυσμού ή φαινομένου το οποίο είτε είναι άγνωστο, είτε δεν έχει επαρκώς μελετηθεί, με στόχο την ανάδειξη των κυριότερων πτυχών του
- Την ανάπτυξη ή την αναπροσαρμογή ερωτηματολογίων. Πιο συγκεκριμένα, από τα λεγόμενα των συμμετεχόντων είναι εφικτός ο εντοπισμός των θεματικών ενοτήτων, η διερεύνηση του κατάλληλου λεξιλογίου για τη διαμόρφωση των ερωτήσεων που θα συμβάλλουν στη συνέχεια στη συλλογή δεδομένων, αλλά και ο έλεγχος της πολιτισμικής καταλληλότητας συγκεκριμένων λέξεων/φράσεων στη διαδικασία της στάθμισης μεταφρασμένων ερωτηματολογίων
- Τη διασαφήνιση ή/και τη διεύρυνση δεδομένων συλλεγμένων με άλλες μεθόδους, όπου για παράδειγμα παρατηρούνται αντιφάσεις ή ελλείψεις στα δεδομένα
- Τη χρήση των ομαδικών αυτών συνεντεύξεων για την αποτίμηση διαφορετικών πτυχών ενός θέματος ή πληθυσμών, καθώς και την παραγωγή ερευνητικών υποθέσεων.

Περιγραφή της μεθόδου ομάδων εστιασμένης συζήτησης

Η διεξαγωγή των ομάδων εστιασμένης συζήτησης αποτελεί μια πολύπλευρη διαδικασία και απαιτεί από τον ερευνητή σημαντική προετοιμασία, καθώς μια σειρά θεμάτων χρειάζεται να προσδιοριστούν και να προγραμματιστούν κατάλληλα. Από τις κεντρικότερες παραμέτρους στη διεξαγωγή των ομάδων είναι η επιλογή των συμμετεχόντων, ο σχεδιασμός της δομής της συζήτησης και η ανάλυση των συλλεγόμενων δεδομένων.

Συμμετέχοντες: Ο τρόπος επιλογής τους βασίζεται στη σκόπιμη δειγματοληψία, εξασφαλίζοντας έτσι μια «ειδική» σύνθεση για την ομάδα.⁹ Η έννοια της ομοιογένειας στη σύσταση είναι κεντρική στο σχεδιασμό. Παρόλα αυτά, ο ερευνητής κατά την επιλογή των συμμετεχόντων καλείται να εξασφαλίσει μια λεπτή ισορροπία: Την ομοιογένεια ως προς το βασικό κοινό χαρακτηριστικό που συνδέει τα μέλη της ομάδας, αλλά ταυτόχρονα και διαφοροποιήσεις ως προς τις εμπειρίες τους, ώστε να είναι δυνατή η έκφραση διαφορετικών ή/και αντιφατικών απόψεων.¹⁰ Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ο ιδανικός αριθμός των συμμετεχόντων, καθώς αυτός εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, 4–12 συμμετέχοντες, σε μια συζήτηση διάρκειας 1,5–2 ώρες, αποτελεί ένα ικανοποιητικό μέγεθος.^{8,10–12}

Δομή: Η διεξαγωγή των ομάδων εστιασμένης συζήτησης συνήθως στηρίζεται σε έναν ημιδομημένο οδηγό ερωτήσεων πάνω στο θέμα της μελέτης. Όπως παρατηρεί ο Morgan,¹³ ένα από τα συνηθέστερα λάθη που εντοπίζονται στη διεξαγωγή των σχετικών ομάδων είναι η ύπαρξη πολλών προκαθορισμένων ερωτήσεων που δηλώνουν σαφώς το ενδιαφέρον του ερευνητή για συγκεκριμένες πτυχές, περιορίζοντας όμως την εκδήλωση των προσωπικών ενδιαφερόντων των συμμετεχόντων για το υπό συζήτηση θέμα. Η έναρξη της συζήτησης με γενικότερες, μη κατευθυνόμενες ερωτήσεις, μπορεί να μην οδηγεί αμέσως στον πυρήνα του υπό μελέτη θέματος, αλλά παρέχει τη δυνατότητα επιλογής της κατεύθυνσης της συζήτησης από τους συμμετέχοντες. Αυτό που έχει σημασία, τελικά, είναι να παραχθεί μια ελεύθερη συζήτηση εστιασμένη στο υπό μελέτη θέμα, χωρίς μεροληψίες και κατευθυνόμενο προσανατολισμό.¹⁴

Σύμφωνα με τον Krueger,⁵ ένας οδηγός ερωτήσεων για μια ομάδα εστιασμένης συζήτησης είναι σημαντικό να περιλαμβάνει πέντε κατηγορίες, οι οποίες εξυπηρετούν διαφορετικό σκοπό και συμβάλλουν στη δομή και στη ροή της ομαδικής συζήτησης:

Ερωτήσεις γνωριμίας, προκειμένου να γνωριστούν

οι συμμετέχοντες μεταξύ τους και να αισθανθούν άνετα στην ομάδα.

Εισαγωγικές ερωτήσεις, με στόχο να εισάγουν το θέμα και να αρχίσει ο προβληματισμός των συμμετεχόντων.

Ερωτήσεις μετάβασης, οι οποίες λειτουργούν ως λογικός σύνδεσμος που οδηγεί στη διατύπωση καίριων ερωτήσεων.

Κεντρικές ερωτήσεις, βάσει των οποίων διαφωτίζονται οι κύριες πτυχές ενδιαφέροντος της μελέτης.

Ερωτήσεις κλεισίματος/ανασκόπησης, με διττό σκοπό: Αφενός να συνοψίσουν τα κεντρικά σημεία και να ελέγξουν την πιστότητα των απόψεων των μελών με αυτά και αφετέρου να οδηγήσουν στον τερματισμό της συζήτησης.

Ανάλυση των δεδομένων: Η ανάλυση των δεδομένων που συλλέγονται από τις ομάδες εστιασμένης συζήτησης αποτελεί ένα από τα λιγότερο ανεπτυγμένα θέματα στη μεθοδολογία, καθώς, αν και έχουν διατυπωθεί κάποιες κατευθυντήριες γραμμές,^{5,10,15} δεν υπάρχει μια ολοκληρωμένη διαδικασία ευρέως αποδεκτή γι' αυτό το στάδιο. Σε γενικές γραμμές, η ανάλυση δεδομένων θεωρείται παρόμοια με εκείνη των ποιοτικών δεδομένων που προέρχονται από άλλες πηγές¹⁶ και ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να επιλέξει μια «λιγότερο ή περισσότερο αυστηρή» κωδικοποίηση και κατηγοριοποίηση των θεμάτων που προκύπτουν από την εστιασμένη συζήτηση στην ομάδα.⁶ Ωστόσο, σπάνια παρουσιάζεται ο τρόπος ανάλυσης των δεδομένων στην πλειοψηφία των ερευνών, γεγονός που δημιουργεί ερωτηματικά για τη μέθοδο επιλογής του εκάστοτε ερευνητή.

Και ενώ τις περισσότερες φορές, οι ερευνητές ακολουθούν μια από τις υπάρχουσες μεθόδους ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων, συχνά παραμερίζεται η αναγκαιότητα της αξιοποίησης του στοιχείου της αλληλεπίδρασης των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια της ομαδικής συζήτησης. Όπως παρατηρεί ο Kitinger,¹⁷ μέσα από την ανασκόπηση 40 άρθρων όπου εφαρμόστηκε η μέθοδος της εστιασμένης συζήτησης, σε κανένα από αυτά δεν αποτέλεσε σημείο επικέντρωσης η αλληλεπίδραση μεταξύ των συμμετεχόντων και μερικά μόνο παρέθεταν αποσπάσματα από περισσότερους του ενός συμμετέχοντες τη φορά.

Ωστόσο, ένας αριθμός μελετητών^{6,18–20} έχει προτείνει διάφορους τρόπους για την αξιοποίηση της αλληλεπίδρασης κατά τη διαδικασία της ανάλυσης, προσφέροντας τη δυνατότητα στον ερευνητή να επιλέξει την καταλληλότερη για τη μελέτη του μέθοδο. Πιο συγκεκριμένα, οι παρατηρήσεις του ερευνητή όσον αφορά στην αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων μπορούν να χρησιμοποιηθούν με τρεις τρόπους: (α) Στο τέλος της ανάλυσης ως στοιχεία

βοηθητικά για την κατανόηση και την ερμηνεία των δεδομένων,^{6,18} (β) να συγχωνευτούν με τα δεδομένα και να αναλυθούν με αυτά¹⁹ και (γ) να αναλυθούν ως ξεχωριστή μονάδα δεδομένων με την ίδια μεθοδολογία ανάλυσης των υπόλοιπων στοιχείων.²¹ Καθώς η πρώτη περίπτωση φαίνεται να μεταφέρει στα δεδομένα το αναγκαίο στοιχείο της δυναμικής της ομάδας, αλλά με ένα μη συστηματικό τρόπο, η Stevens,²⁰ διαμόρφωσε έναν οδηγό 12 ερωτημάτων προσανατολισμένων στη σφαιρική κατανόηση της ομαδικής εμπειρίας, καθώς και του τρόπου με τον οποίο οι αλληλεπιδράσεις διαδέχονται η μια την άλλη και διαμορφώνουν το κλίμα της συζήτησης.²¹ (για παράδειγμα ποιες δηλώσεις πυροδότησαν διαφωνίες; Πώς επιλύθηκαν από την ομάδα; Ποια θέματα επέφεραν συνοχή;). Πρόκειται στην ουσία για έναν τρόπο περιγραφικής χρήσης της δυναμικής της ομάδας, χρήσιμο για την κατανόηση της διαδικασίας, αλλά μη ενοποιημένο με τα υπόλοιπα δεδομένα.

Στη δεύτερη περίπτωση, η ενσωμάτωση των δεδομένων που αφορούν στις αλληλεπιδράσεις των μελών με την παραγόμενη συζήτηση, οδηγεί σε ένα τελικό κείμενο που αποτελείται από την αποτύπωση της συζήτησης, τις παρατηρήσεις της μη λεκτικής συμπεριφοράς των μελών και το σχολιασμό της αλληλεπίδρασής τους. Αν και πρόκειται για μια μέθοδο που ενσωματώνει σημαντικές πληροφορίες, δημιουργεί ταυτόχρονα ιδιαίτερες δυσκολίες στην ανάλυση, καθώς το υπό ανάλυση τελικό κείμενο περιλαμβάνει και τις παρατηρήσεις και υποθέσεις του ερευνητή.

Η τρίτη προσέγγιση προβαίνει σε δύο ξεχωριστές, αλλά μεθοδολογικά όμοιες, αναλύσεις με στόχο τη σύγκριση των δεδομένων που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση των μελών και από την ομαδική συζήτηση. Με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται μια συστηματοποίηση της διαδικασίας της ανάλυσης, η οποία λειτουργεί ταυτόχρονα και ως δείκτης «εγκυρότητας» των δεδομένων.

Δεδομένου του γεγονότος ότι η τελική επιλογή της μεθόδου αξιοποίησης της αλληλεπίδρασης σχετίζεται σημαντικά και με τους στόχους της εκάστοτε μελέτης, στην πραγματικότητα η κάθε μέθοδος προσφέρει διαφορετικές δυνατότητες. Ανεξαρτήτως μεθόδου, αυτό που για τον ερευνητή είναι ιδιαίτερα σημαντικό είναι η παρατήρηση των Clarke et al,²² σύμφωνα με τους οποίους οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης είναι μια μέθοδος διαφορετική από τις άλλες μεθόδους συλλογής δεδομένων, που απαιτεί τη διατήρηση της αίσθησης ολότητας της ομάδας κατά την ανάλυση.

Κριτήρια αξιολόγησης των δεδομένων: Ανεξάρτητα από το είδος της μελέτης, ποιοτική ή ποσοτική, και τη

μέθοδο της ανάλυσης που επιλέγεται, εγείρονται θέματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας των ευρημάτων, απόδειξης δηλαδή της «επιστημονικότητας» της μεθοδολογίας τους. Δεδομένης της αναγκαιότητας τροποποίησης των κριτηρίων που ισχύουν στις ποσοτικές μελέτες, τα κριτήρια αξιολόγησης για τις ομάδες εστιασμένης συζήτησης ακολουθούν εκείνα που ισχύουν σε όλες τις ποιοτικές έρευνες. Πιο συγκεκριμένα, οι όροι «εσωτερική και εξωτερική εγκυρότητα» (internal and external validity), ο βαθμός δηλαδή στον οποίο μια μελέτη μετρά αυτό που προορίζεται να μετρήσει και παράγει δεδομένα ικανά να γενικευτούν στο γενικό πληθυσμό, αντικαθίστανται. Σύμφωνα με τους Nyamathi και Shuler²³ και Reed και Payton²⁴ αυτό που είναι μεθοδολογικά αναγκαίο για τις ποιοτικές μελέτες, αφορά στην αξιολόγηση της πιστότητας (credibility) των δεδομένων. Στην πραγματικότητα, προτείνουν την αντικατάσταση της λέξης «μέτρηση» στον ορισμό της εγκυρότητας με αυτή της «αντανάκλασης», όπου αυτό που στην ουσία αντανάκλαται μέσα από τα δεδομένα των συγκεκριμένων ομάδων είναι η διαδικασία ανάπτυξης μιας ομαδικής οπτικής πάνω σε ένα θέμα. Αναφορικά με την ισχύ γενίκευσης των δεδομένων, η αντίστοιχη έννοια στις ποιοτικές μελέτες είναι αυτή της εφαρμοσιμότητας (transferability) των ευρημάτων σε παρόμοιες ομάδες. Ειδικά για τις ομάδες εστιασμένης συζήτησης, τόσο η σκόπιμη επιλογή των μελών που τις απαρτίζουν, όσο και η παραγωγή των δεδομένων σε ένα πλαίσιο με ειδικά χαρακτηριστικά,²⁵ δημιουργούν μια σειρά από ερωτήματα σχετικά με την εφαρμοσιμότητα. Ωστόσο, αυτό που φαίνεται να αποκαθιστά σε κάποιο βαθμό τη δυσκολία ευρείας εφαρμογής των ευρημάτων, είναι η διάκριση της γενικευτικής ισχύος, σε εμπειρική και θεωρητική.²⁵ Πιο συγκεκριμένα, ενώ η εμπειρική γενίκευση στηρίζεται στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και στην ύπαρξη κοινών μεταβλητών/συνθηκών, η θεωρητική υπογραμμίζει τη δυνατότητα εντοπισμού ομοιοτήτων ανάμεσα στη μελετώμενη συνθήκη και σε άλλες, ακόμη και αν κάποιες διαφορές είναι εμφανείς. Στην πραγματικότητα, διαφορετικές περιπτώσεις καθίστανται συγκρίσιμες, καθώς εμπεριέχουν κοινές έννοιες από ένα θεωρητικό πεδίο, ανεξάρτητα από τις ομοιότητες ή τις διαφορές των μεταβλητών τους. Υπό αυτό το πρίσμα, τα δεδομένα των ομάδων εστιασμένης συζήτησης διαθέτουν θεωρητική εφαρμοσιμότητα, αλλά όχι αναγκαία και εμπειρική.

Το δεύτερο κριτήριο αξιολόγησης, η αξιοπιστία, αναφέρεται σε διάφορες όψεις της σταθερότητας των ευρημάτων, ώστε να είναι εφικτή η επανάληψη της έρευνας είτε σε διαφορετικό χρόνο, είτε από διαφορετικό ερευνητή, κάτω

από παρόμοιες συνθήκες. Στις ποιοτικές μελέτες, η αξιοπιστία αποδίδεται με τους όρους «σταθερότητα» (stability) και «δυνατότητα αναπαραγωγής των αποτελεσμάτων» (reproducibility),²⁶ με την ταυτόχρονη αναγνώριση της μη δυνατής πιστής αναπαραγωγής, είτε λόγω μεταβλητότητας συνθηκών, είτε γνωστικού πρίσματος του ερευνητή. Ωστόσο, παρά την παραδοχή ότι πολλαπλές αναλύσεις σε μια ποιοτική μελέτη μπορεί να αντανakλούν εξίσου πιστά το υπό μελέτη φαινόμενο,²⁷ διάφορες μέθοδοι εφαρμόζονται για τη διασφάλιση της σταθερότητας. Αυτές περιλαμβάνουν στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης (α) τον έλεγχο του τρόπου δειγματοληψίας και (β) την τριγωνοποίηση. Η τριγωνοποίηση εξασφαλίζεται μέσω της διασταύρωσης της ανάλυσης των δεδομένων από ανεξάρτητους ερευνητές που χρησιμοποιούν την ίδια μεθοδολογία.²⁶

Πλεονεκτήματα και περιορισμοί από τη χρήση ομάδων εστιασμένης συζήτησης

Η μέθοδος των ομάδων εστιασμένης συζήτησης αν και διαθέτει στοιχεία ομοιότητας τόσο με τη συμμετοχική παρατήρηση όσο και με την ατομική συνέντευξη, τις κυριότερες μεθόδους συλλογής ποιοτικών δεδομένων, παρουσιάζει ταυτόχρονα σημαντικές διαφοροποιήσεις. Πιο συγκεκριμένα, στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης ο ερευνητής εισχωρεί σε ένα μετρίου βάθους επίπεδο μελέτης ενός φαινομένου, διευρύνοντας ταυτόχρονα το εύρος των εμπειριών που περιγράφονται από τους συμμετέχοντες, σε αντίθεση με τις ατομικές συνεντεύξεις που επιδιώκουν τη σε βάθος διερεύνηση συγκεκριμένων εμπειριών, οι οποίες όμως περιορίζονται σημαντικά ως προς το εύρος τους.⁸ Επιπλέον, οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης, χάρη στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στους συμμετέχοντες, συμβάλλουν στον περιορισμό ενδεχόμενης επίδρασης ή μεροληψίας του συντονιστή, καθώς το κέντρο βάρους βρίσκεται στην ανταλλαγή των απόψεων των μελών της ομάδας.²⁸

Ως προς τη συμμετοχική παρατήρηση, οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης πραγματοποιούνται σε ένα «μη φυσικό» περιβάλλον και τα συλλεγόμενα δεδομένα προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις αυτο-αναφορές των συμμετεχόντων για ένα εστιασμένο θέμα, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ενώ είναι εμφανής η περιοριστική φύση της μεθόδου τόσο χρονικά, όσο και ποσοτικά, από την άλλη πλευρά επιτρέπει τη συλλογή δεδομένων που αξιολογούνται από τους συμμετέχοντες ως «τα σημαντικότερα», καθώς επιλέγονται να παρουσιαστούν στο διατιθέμενο χρόνο.

Η παραπάνω διαφοροποίηση της ομάδας εστιασμένης συζήτησης από τη συμμετοχική παρατήρηση και την ατομική συνέντευξη, υποδηλώνει τη διαφορετική χρησιμότητα, την οποία μπορεί να έχει η συγκεκριμένη μέθοδος στη συλλογή ποιοτικών δεδομένων.

Δεδομένης της ενασχόλησης ενός σημαντικού αριθμού κοινωνικών επιστημόνων με τα πλεονεκτήματα, αλλά και τους περιορισμούς των ομαδικών συνεντεύξεων, καθώς και τη διατύπωση ποικίλων απόψεων, ο Hudston²⁹ σε μια προσπάθεια συστηματικής παρουσίασής τους, συγκέντρωσε τα πλεονεκτήματα και τους περιορισμούς στα εξής:

Πλεονεκτήματα

- Συμβάλλει στη διερεύνηση των απόψεων διαφόρων ομάδων
- Παρέχει στον ερευνητή τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης με τους συμμετέχοντες, σε αντιδιαστολή με τις προκαθορισμένες σειρές ερωτήσεων
- Συμβάλλει στον εμπλουτισμό των δεδομένων μέσω του φαινομένου της «χιονοστιβάδας» που προκαλείται, όταν οι απαντήσεις κάποιων συμμετεχόντων αποτελούν ερέθισμα για άλλους που αναπτύσσουν σε μεγαλύτερο βάθος τις απόψεις τους
- Δημιουργεί αίσθημα ασφάλειας, καθώς επιτρέπει στους συμμετέχοντες να εκφράσουν τις απόψεις τους με μεγαλύτερη ελευθερία
- Αποτελεί οικονομικό τρόπο για τη συλλογή δεδομένων από ένα σημαντικό αριθμό ατόμων.

Περιορισμοί – Μειονεκτήματα

- Δεν είναι πάντα εφικτή η εξασφάλιση της προσωπικής αποκάλυψης, καθώς κάποιοι συμμετέχοντες ενδέχεται να δυσκολεύονται να εκφράσουν τις απόψεις και τα συναισθήματά τους στο πλαίσιο μιας ομάδας
- Κυριάρχηση της συζήτησης από έναν ή περισσότερους συμμετέχοντες
- Ανάδειξη της φύσης και του εύρους των απαντήσεων, χωρίς να διερευνάται αναγκαία και η «δύναμη» της κάθε πεποίθησης ή άποψης
- Πιθανή ανάπτυξη συγκρούσεων στην ομάδα, όταν το θέμα είναι έντονα αμφιλεγόμενο, με αποτέλεσμα οι συμμετέχοντες να αισθάνονται άβολα να εκφράσουν τις απόψεις τους
- Εξαιτίας της «συγκεντρωτικής» φύσης των ομάδων, η εξαγωγή των συμπερασμάτων αφορά στο σύνολο των συμμετεχόντων και όχι στην ατομική στάση/θέση των μελών της ομάδας.

Παράδειγμα από τη χρήση ομάδων εστιασμένης συζήτησης

Οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης αποτέλεσαν το πρώτο στάδιο συλλογής δεδομένων στο πλαίσιο μιας έρευνας, με στόχο την κατανόηση του βιώματος των γονέων που μεγαλώνουν παιδί με μια χρόνια και ταυτόχρονα καταληκτική νόσο, τη μυϊκή δυστροφία τύπου Duchenne. Καθώς πρόκειται για μια ασθένεια, η εμπειρία της οποίας δεν έχει έως σήμερα μελετηθεί στην Ελλάδα, θεωρήθηκε ότι οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα πρώτο στάδιο ανάδειξης των κεντρικών θεμάτων που φαίνεται να απασχολούν τους γονείς. Τα θέματα αυτά αποτέλεσαν τη βάση για τη σύνταξη του οδηγού ημιδομημένης συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια για τη διεξαγωγή ατομικών συνεντεύξεων με γονείς και τη σε βάθος κατανόηση της εμπειρίας τους.

Στη συγκεκριμένη μελέτη πραγματοποιήθηκαν συνολικά δύο ομάδες, με 6 και 4 άτομα, αντίστοιχα. Η πρώτη είχε διάρκεια 2,5 ώρες και η δεύτερη 2 ώρες ενώ οι συμμετέχοντες επιλέχθηκαν με τη μέθοδο της σκόπιμης δειγματοληψίας, είτε μέσα από την ειδική μονάδα του Νοσοκομείου Παιδών, είτε μετά από επικοινωνία με τους εξειδικευμένους νευρολόγους που ασχολούνταν με το συγκεκριμένο νόσημα. Συντονίστρια των ομάδων ήταν η υπεύθυνη της έρευνας ενώ οι συζητήσεις καταγράφηκαν και στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν, προκειμένου να αναλυθούν τα δεδομένα.

Η διεξαγωγή των συζητήσεων, ημιδομημένης μορφής, στηρίχθηκε σε κάποιους θεματικούς άξονες που υποστηρίζονταν βιβλιογραφικά, αφήνοντας ταυτόχρονα το περιθώριο στους συμμετέχοντες να οδηγήσουν τη συζήτηση στα κεντρικά για τους ίδιους θέματα. Μεταφέροντας τις αρχικές ερωτήσεις στο πρότυπο του Krueger,⁵ η δομή ήταν η ακόλουθη και για τις δυο ομάδες:

Ερωτήσεις γνωριμίας: «Μιλήστε μας λίγο για την οικογένειά σας και για το παιδί που πάσχει από νευρομυϊκή ασθένεια τύπου Duchenne».

Ερωτήσεις μετάβασης: «Πότε υποψιαστήκατε πρώτη φορά ότι υπάρχει κάποιο πρόβλημα υγείας; Ποια είναι σήμερα η κατάσταση της υγείας του παιδιού;»

Κεντρικές ερωτήσεις: Ποιες περίοδοι είχαν για σας μεγαλύτερη βαρύτητα; Ποιες προκλήσεις αντιμετωπίσατε τις περιόδους αυτές; Πώς επικοινωνείτε μέσα στην οικογένεια για θέματα που αφορούν στην ασθένεια; Τι σημαίνει για σας να είστε γονιός ενός παιδιού με αυτή τη νόσο; Πώς σας έχει επηρεάσει/αλλάξει αυτή η εμπειρία;»

Ερωτήσεις ανασκόπησης-κλεισίματος: «Υπάρχει κάποια πρόσθετη πτυχή αυτής της εμπειρίας που είναι για σας

σημαντική και την οποία θα θέλατε να αναφέρετε;»

Σύνοψη και έλεγχος κατανόησης των κεντρικών θεμάτων που αναφέρθηκαν κατά την ομαδική συζήτηση.

Με στόχο την ανάδειξη των σημαντικών εκείνων παραμέτρων που συνέθεταν την εμπειρία των γονέων πραγματοποιήθηκε η απομαγνητοφώνηση των δεδομένων. Στη συνέχεια, μέσα από το γραπτό κείμενο που προέκυψε εντοπίστηκαν οι «μονάδες δεδομένων» (units of data), όρος που χρησιμοποιούν οι Vaughn et al¹⁵ για να περιγράψουν «τη μικρότερη ποσότητα δεδομένων που εμπεριέχουν πληροφορία». Ακολούθησε η συγκέντρωση των σχετικών αποσπασμάτων σε κατηγορίες, οι οποίες, τέλος, διαμόρφωσαν τα κεντρικά θέματα. Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε, από τρεις ανεξάρτητους ερευνητές, αρχικά κάθετα (για κάθε ομάδα) και στη συνέχεια οριζόντια (και για τις δύο ομάδες), προκειμένου τα θέματα να προέρχονται από το σύνολο των συλλεγόμενων δεδομένων.

Τα θέματα που προέκυψαν ήταν τα ακόλουθα:

- Η πορεία στο χρόνο: Διάγνωση, κομβικά σημεία, παρούσα κατάσταση
- Γονικός ρόλος: Αντίληψη, διαστάσεις, αλλαγές
- Σχέση με το άρρωστο παιδί
- Νοηματοδότηση της εμπειρίας της νόσου.

Καθώς στόχο του παρόντος άρθρου αποτέλεσε η συνοπτική παρουσίαση της χρήσης των ομάδων εστιασμένης συζήτησης, τα παραπάνω αποτελέσματα δε θα παρουσιαστούν διεξοδικά. Αυτό που είναι σημαντικό, ωστόσο, να αναφερθεί αφορά στον τρόπο αξιοποίησης του στοιχείου της αλληλεπίδρασης των συμμετεχόντων. Στην προκειμένη περίπτωση, οι παρατηρήσεις αναφορικά με την αλληλεπίδραση αναλύθηκαν ξεχωριστά, με βάση τον οδηγό ερωτήσεων της Stevens,²⁰ σε μια προσπάθεια

πληρέστερης κατανόησης των κυρίαρχων θεμάτων μέσα και από τη δυναμική της ομάδας.

Για παράδειγμα, η προσπάθεια νοηματοδότησης της εμπειρίας της νόσου αποτέλεσε ένα από τα κεντρικά θέματα, τη σημαντικότητα του οποίου υπογραμμίζει και η συμπεριφορά των συμμετεχόντων. Πιο συγκεκριμένα, καθώς υπήρξαν ποικίλες απόψεις στην απόδοση νοήματος γύρω από τη συγκεκριμένη εμπειρία, παρατηρήθηκε από την πλευρά των συμμετεχόντων αφενός έντονη διαφωνία, αφετέρου μια τάση εκτενούς επιχειρηματολογίας, προκειμένου να «πείσουν» σε ένα βαθμό τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας.

Αυτό κατέστησε σαφές πόσο ιδιοσυγκρασιακή, αλλά και διαρκής είναι η προσπάθεια νοηματοδότησης μιας ασθένειας που απειλεί τη ζωή του παιδιού των συγκεκριμένων γονέων, οι οποίοι έχουν ανάγκη να τοποθετήσουν σαφώς σε σχέση με την προσωπική τους κοσμοθεωρία και τις νοηματοδοτήσεις άλλων γονέων.

Συμπεράσματα

Οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης αποτελούν ένα χρήσιμο εργαλείο για τη συλλογή ποιοτικών δεδομένων. Ωστόσο, η μεθοδολογία και οι ιδιαιτερότητές της συχνά παραγνωρίζονται από τους ερευνητές. Πρόκειται για μια μέθοδο με σημαντικά πλεονεκτήματα (εύρος απόψεων, αλληλεπίδραση μελών ομάδας, χρόνος διεξαγωγής) που συχνά δεν αξιοποιούνται και περιορίζουν τα ευρήματα. Δεδομένης της αυξανόμενης χρήσης της εν λόγω μεθόδου, η πληρέστερη κατανόηση της φιλοσοφίας και των δυνατοτήτων που παρέχει στους ερευνητές, αναμένεται να συντελέσει στην αποτελεσματικότερη χρήση της και στη μεγαλύτερη πιστότητα των ποιοτικών δεδομένων.

ABSTRACT

The Use of Focus Groups in Collecting Qualitative Data

Aggeliki Moraiti,¹ Danai Papadatou²

¹PhD(c) in Psychology, ²Professor of Clinical Psychology, Faculty of Nursing, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece

The use of focus groups is constantly expanding in the health sciences field and the method has become an important tool for collecting qualitative data. Aim: The illumination of the most important aspects of focus group methodology and its unique features in collecting and analyzing data. Method: Relevant articles were identified by a computerized search of the Medline and PsycINFO databases (1980–2009). An example of the use of focus groups as a method of data collection and analysis in the early phase of a qualitative study is provided. Results: The use of focus groups as a data collection method requires the researcher to understand its peculiarities and to design systematically all the stages of the focus group, starting from selecting the participants, through to the analysis of the collected data. Used either independently or complementary to other methods,

this method can prove particularly useful, both at the early stages of the research, when it is aimed at the evaluation of needs and the investigation of a new subject, but also in the later stages which may be related to the development of tools or clarification of the data collected. Among the advantages of this method are that it provides the opportunity for the researcher to comprehend the range of the participants' opinions and it raises the really important issues as these are perceived and ranked by the participants themselves. In addition, the interaction between the members of the group is an essential source of information for the researcher. The utilization of this element enriches the analysis, designating issues about the dynamics developed during the group discussion. Conclusions: Focus groups appear to be a flexible method of data collection, since they can be used to explore various research aims, at different stages of the research process, and in combination or not with other methods. Their use leads the researcher to observation and evaluation of the process through which the data are collected, and hence to acquisition of a deeper understanding of the data which are derived. *NOSILEFTIKI* 2010, 49 (4): 347-354.

Key-words: analysis, focus groups, participants' interaction, qualitative research

Corresponding Author: Aggeliki Moraiti, 4 Nisous street, GR-166 75 Glyfada, Greece, tel. & fax: +30 210 89 80 434, e-mail: moraitikelly@gmail.com

Βιβλιογραφία

- Morgan DL. Focus groups. *Annu Rev Sociol* 1996, 22:129–152
- Bers TH. The popularity of problems of focus group research. *Coll Univ* 1989, 64:260–268
- Merton R, Fiske M, Kendall P. *The focused interview: A manual for problems and procedures*. 2nd ed. Free Press, New York, 1990
- Kitzinger J. Introducing focus groups. In: Mays N, Pope C (eds) *Qualitative research in health care*. BMJ Publishing Group, London, 1996:36–45
- Krueger RA. *The focus group kit*. Sage Publications, London, 1988
- Carey MA. Comment: Concerns in the analysis of focus group data. *Qual Health Res* 1995, 5:487–495
- Jackson P. Focus group interviews as a methodology. *Nurse Res* 1998, 6:72–84
- Morgan D. *Focus groups as qualitative research*. Sage Publications, London, 1988
- Wong LP. Focus group discussion: A tool for health and medical research. *Singapore Med J* 2008, 49:256–260
- Krueger RA, Casey MA. *Focus groups: A practical guide for applied research*. 3rd ed. Sage Publications, London, 2000
- Tang KC, Davis A. Critical factors in the determination of focus group size. *Fam Pract* 1995, 12:474–475
- Powell RA, Single HM. Focus groups. *Int J Qual Health Care* 1996, 8:499–504
- Morgan DL. Why things (sometimes) go wrong in focus groups. *Qual Health Res* 1995, 5:516–523
- Morgan DL, Krueger RA. *The focus group kit*. Sage Publications, California, 1998
- Vaughn S, Schumn SJ, Sinagub J. *Focus groups interviews in education and psychology*. Sage Publications, London, 1996
- Sloan G. Focus groups interviews: Defining clinical supervision. *Nurs Stand* 1998, 12:40–43
- Kitzinger J. The methodology of focus group: the importance of interaction between research participants. *Social Health Ill* 1994, 16:103–121
- Carey AM, Smith M. Capturing the group effect in focus groups: A special concern in analysis. *Qual Health Res* 1994, 4:123–127
- Morrison-Beedy D, Côté-Arsenault D, Feinstein NF. Maximizing results with focus groups: Moderator and analysis issues. *Appl Nurs Res* 2001, 14:48–53
- Stevens PE. Focus groups: Collecting aggregate-level data to understand community health phenomena. *Public Health Nurs* 1996, 13:170–176
- Duggleby W. What about focus group interaction data? *Qual Health Res* 2005, 15:832–840
- Clarke A. Focus group interviews in health care research. *Prof Nurse* 1999, 14:395–397
- Nyamathi A, Shuler P. Focus group interview: A research technique for informed nursing practice. *J Adv Nurs* 1990, 15:1281–1288
- Reed J, Payton VR. Focus groups: Issues of analysis and interpretation. *J Adv Nurs* 1997, 26:765–771
- Sim J. Collecting and analyzing qualitative data: Issues raised by the focus group. *J Adv Nurs* 1998, 28:345–352
- Μπελλάλη Θ. Κριτήρια και διαδικασία αξιολόγησης των ποιοτικών ερευνών στο χώρο της υγείας. *Αρχ Ελλ Ιατρ* 2006, 23:298–307
- Koch T. Establishing rigor in qualitative research: The decision trail. *J Adv Nurs* 1994, 19:976–986
- Madriz E. Focus groups in feminist research. In: Denzin NK, Lincoln YS (eds) *Handbook of qualitative research*. 2nd ed. Sage Publications, California, 2000
- Hudson P. Focus group interviews: A guide for palliative care researchers and clinicians. *Int J Palliat Nurs* 2003, 9:202–207